

Katarzyna Kaczorowska-Bray
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4510-9002>
e-mail: katarzyna.bray@ug.edu.pl

Jolanta Panasiuk
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5666-4899>
e-mail: jolanta.panasiuk@mail.umcs.pl

**Sprawności komunikacyjne dzieci
ze spektrum zaburzeń autystycznych
– możliwości i potrzeby badawcze.
Łukasz Maj: *Zachowania komunikacyjne dzieci
w spektrum autyzmu*. Wydawnictwo UMCS.
Lublin 2025, ss. 164**

**Communication skills of children with autism spectrum disorders
– research possibilities and needs.
Łukasz Maj: *Communication behavior of children with autism
spectrum disorders*. UMCS Publishing House. Lublin 2025, pp. 164**

Nabywanie sprawności komunikacyjnych (niewerbalnych i werbalnych) jest jednym z wykładników rozwoju człowieka, dlatego ocenę zachowań komunikacyjnych uznaje się za kategorię istotną diagnostycznie zarówno w sferze motorycznego rozwoju dziecka (poprzez analizę jego zachowań niewerbalnych), językowego (poprzez opis rozumienia i budowania struktur językowych), jak też poznawczego i społecznego (poprzez ocenę rozumienia i stosowania językowych reguł społecznych, sytuacyjnych i pragmatycznych w zachowaniach komunikacyjnych). Monografia Łukasza Maja, dotycząca zachowań komunikacyjnych dzieci w wieku wczesnoszkolnym ze spektrum zaburzeń autystycznych (ang. *Autism Spectrum Disorder* – ASD), klasyfikowanych jako zespół Aspergera, podejmuje problem istotny tak dla lingwisty, jak i dla logopedy. Pomimo tego, że zespół Aspergera nie jest już wyodrębniany w najnowszych klasyfikacjach medycznych (DSM-5, ICD-11),

a jego przejawy zostały ujęte w spektrum zaburzeń autystycznych o różnym stopniu nasilenia i różnym układzie objawów, to w przestrzeni społecznej wciąż funkcjonują dzieci i dorośli z diagnozą ASD. Taka diagnoza nadal jest stosowana w polskim prawie oświatowym na oznaczenie objawów autystycznych ujawniających się w sferze poznania społecznego i sprawności komunikacyjnych oraz w odniesieniu do dzieci odznaczających się prawidłowym potencjałem rozwoju intelektualnego.

Dokonany przez Autora wybór przedmiotu badań należy uznać za istotny poznawczo, ale też praktycznie – rosnąca liczba osób w spektrum autyzmu wymaga odpowiedniego wsparcia w środowisku społecznym. Obecnie wskaźnik występowania ASD kształtuje się na poziomie od 0,38% do 1,85% w populacji dziecięcej, choć niektóre badania wskazują na rozpowszechnienie zjawiska na poziomie aż 6% i więcej. Zgodnie z danymi zebranymi w USA, spektrum zaburzeń autystycznych diagnozuje się w jednym przypadku na 68 w grupie dzieci ośmioletnich. Ten nowy szacunek jest o około 30% wyższy niż dane z 2008 r., które wynosiły jeden na 88 przypadków (Longerbeam, Sigafoos 2018: 238). Niezależnie od tego, czy przyczyną tak znaczącego wzrostu jest modyfikacja kryteriów diagnostycznych, większa świadomość społeczna i wiedza specjalistów, czy rzeczywiście częstsze występowanie tego zespołu zaburzeń, faktem jest, że coraz liczniejsza grupa osób z ASD wymaga właściwie zaprogramowanej terapii. Mimo wielu publikacji poświęconych problematyce zaburzeń autystycznych, trudno uznać ten temat za wyczerpany, szczególnie w zakresie badania języka i komunikacji osób ze spektrum autyzmu.

Umiejętności komunikacyjne człowieka, zwłaszcza współcześnie, warunkują jego prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie, umożliwiają dokonywanie wyborów i uzyskiwanie niezależności. Jeszcze „na początku XX wieku o pozycji człowieka w społeczeństwie decydowały w 93% umiejętności manualne, obecnie miejsce to wyznacza w 94% zdolność komunikowania się i przyswajania informacji” (Chyłkiewicz, Szczygielska 2014: 91). Pełniejsze zrozumienie specyfiki komunikowania się osób z zespołem Aspergera, określanym także jako zaburzenie socjokomunikacyjne, ma więc istotne znaczenie dla procesu inkluzji, czyli włączenia w życie społeczne.

Monografia Łukasza Maja liczy 168 stron, z czego tekst główny obejmuje 145 stron (s. 7–152), zaś pozostałą część stanowi *Bibliografia* (s. 153–160), spis tabel i wykresów oraz *Aneks* (s. 161–168), zawierający zdjęcia do kwestionariusza dla dzieci i dorosłych), wzór protokołu do notacji materiału językowego oraz przykładowy protokół badań. W swej zasadniczej części praca składa się z pięciu rozdziałów, dla których klamrą spinającą są *Wstęp* oraz *Zakończenie*. W strukturze pracy wyraźnie wyodrębniona jest część

teoretyczna, metodologiczna oraz empiryczna z właściwie wyważoną proporcją pomiędzy rozważaniami teoretycznymi o charakterze referującym a analitycznymi częściami rozprawy. Układ rozdziałów jest logiczny i uporządkowany zgodnie z metodologicznymi wymogami opracowania naukowego. Autor, w oparciu o zebrany materiał empiryczny, zrealizował przyjęte cele badawcze.

Teoretyczną część monografii poprzedza *Wstęp*, w którym Łukasz Maj, wyjaśniając motywację wyboru przedmiotu i celu badań, zaznacza, że

autystyczne spektrum zaburzeń (*autism spectrum disorder* – ASD) to zjawisko niejednorodne. Istnieje zgoda co do dystansu społecznego oraz nietypowych zachowań osób z ASD, jednak już przyczyny i mechanizm, które leżą u ich podłoża, nie są jednoznaczne. Z jednej strony dostrzega się obniżony poziom funkcjonowania poznawczego i językowego, ale z drugiej, gdy dać szansę osobie z ASD mówienia o jej zainteresowaniach, może okazać się, że jej umiejętności językowe są na zdecydowanie wyższym poziomie (s. 7).

Podkreśla przy tym, z czym trudno się nie zgodzić, heterogeniczność tej grupy, wynikającą niejako z definicji ASD i zaznacza, że uwagę skupi na wybranych zagadnieniach w obrębie podjętej tematyki.

W obszernym, pierwszym rozdziale monografii Autor opisał teoretyczny kontekst swoich badań. Skupił uwagę na omówieniu pojęcia kompetencji językowej i jej komponentów, prezentując różne podejścia do tego – kluczowego dla swoich badań – zagadnienia. Szczególne znaczenie dla przyjętej metodologii badawczej ma omówiona szerzej teoria interakcji według koncepcji Stanisława Grabiаса. W kolejnej części tego rozdziału, dość pobieżnie, scharakteryzował pojęcie emocji, podając definicje wybranych emocji podstawowych, a mianowicie *radości*, *smutku* i *złości*. Istotny dla podjętych badań jest także podrozdział zatytułowany *Rozwój sprawności komunikacyjnych*. Dalszą część rozdziału teoretycznego stanowi przegląd stanu badań nad autyzmem (rys historyczny, usytuowanie ASD w klasyfikacjach zaburzeń, przyczyny, mechanizmy i kliniczne objawy autyzmu ze szczególnym uwzględnieniem trudności komunikacyjnych). Zakres problemów teoretycznych poruszanych w pierwszym rozdziale monografii jest na tyle szeroki i zróżnicowany, że dla przejrzystości opisu i wygody czytelnika należało podzielić go na dwa osobne rozdziały. W opisie brakuje też osobnych części prezentujących epidemiologię zaburzeń ze spektrum autyzmu, w tym zespołu Aspergera, skoro osoby z taką diagnozą tworzą grupę badaną. Problem epidemiologii ASD jest niezwykle istotny, ponieważ w ostatnich latach znacząco wzrasta liczba osób z taką diagnozą i należałoby do tej kwestii ustosunkować się. W monografii zabrakło również omówienia problemu zasadniczego dla funkcjonowania dziecka z ASD, a mianowicie jego

potencjału intelektualnego rozwoju. W pracy pojawiło się, co prawda, kilka odniesień do tej kwestii, ale powinna być ona dogłębniej opracowana, tym bardziej że literatura przedmiotu na ten temat jest dość obszerna (np. Błęszyński 2011; Szczaluba 2021; Sz wajda 2013: 93–107).

Wartością teoretycznej części pracy jest opracowanie problemów dotyczących etiologii ASD, w czym pomogło Autorowi wyraźne wydzielenie graficzne poszczególnych zagadnień. Pewne zastrzeżenia budzi jednak podrozdział zatytułowany *Podejście środowiskowe – czynniki pochodzenia zewnętrznego*, w którym zabrakło dokładnego sprecyzowania, czym są dla Autora czynniki egzogenne. Irena Styczek w pierwszym polskim podręczniku logopedii, dokonując podziału zaburzeń mowy, podzieliła je na zewnątrzpochodne (egzogenne lub środowiskowe) oraz wewnątrzpochodne (endogenne). W przypadku zaburzeń należących do pierwszej grupy nie stwierdza się, jak pisze badaczka, defektów anatomicznych ani psychoneurologicznych, które można by uznać za ich przyczynę (Styczek 1979). Zgodnie ze *Słownikiem języka polskiego* PWN endogenny to „powstający wewnątrz organizmu”, czynniki zewnętrzne zaś to czynniki związane ze środowiskiem, takim jak środowisko rodzinne i nierodzinne. Tymczasem w tym rozdziale czytamy:

W tym miejscu zostaną omówione połączenia czynników genetycznych i środowiskowych, są one jednak prezentowane w podrozdziale dotyczącym przyczyn ASD uwarunkowanych środowiskowo, ponieważ pomimo ich podłoża genetycznego do wywołania objawów dochodzi pod wpływem czynnika środowiskowego (s. 64).

Autor ma prawo do wyboru określonego podejścia i definicji czynników środowiskowych, ale powinien je wyraźnie ustalić.

Część metodologiczną Autor rozpoczyna następującym akapitem:

W niniejszym rozdziale zostaną zaprezentowane teoretyczne koncepcje, na których oparto metodologię badań własnych. Następnie omówione będą poszczególne kroki postępowania badawczego, tj. wybór celu, sformułowanie pytań badawczych, wybór metod, technik i narzędzi badawczych. Kroki postępowania badawczego będą miały zawsze najpierw charakter przeglądu literatury, by następnie określić każdy z etapów badań wykonanych i zaprezentowanych w niniejszej monografii (s. 100).

W każdej pracy naukowej przedstawienie metodologii badań własnych jest szczególnie istotne, tu bowiem badacz prezentuje swój warsztat naukowy, określając przedmiot badań, formułując cele badawcze i hipotezy, których weryfikacji poświęca kolejne rozdziały monografii, prezentując procedurę badawczą, metody i techniki zastosowane w czasie zbierania danych, a także opisując sam przebieg badania. Omówienie teoretycznych koncepcji leżących u podstaw zaplanowanych badań powinno znaleźć się w teoretycznej części pracy. Autor ma oczywiście prawo do swoich wyborów, jednak taka kompozycja opracowania zakłóciła nieco tok wyводу.

Jako główny cel badań Autor postawił sobie:

poszerzenie wiedzy o trudnościach komunikacyjnych występujących u dzieci w spektrum autyzmu. Uzyskane wyniki badań mogą pozwolić na wykrystalizowanie się wyznaczników, które będą stanowiły cechy komunikacji osób z ASD. Warunkiem, by takie cechy dystynktywne wyodrębnić, jest przeprowadzenie badań w grupie osób o typowym przebiegu rozwoju (s. 102).

Cel ten jest istotny zarówno poznawczo, jak też praktycznie. Dzieci z zespołem Aspergera funkcjonują w środowisku rodzinnym, szkolnym, rówieśniczym, pełniąc różne role społeczne. Wszelkie zakłócenia w rozumieniu i realizowaniu językowych reguł społecznych, sytuacyjnych i pragmatycznych mogą negatywnie wpływać na społeczno-emocjonalny rozwój dziecka z ASD, a także efektywność jego działań w relacjach z innymi.

Niestety, wyniki przeprowadzonych badań w grupie dzieci z ZA nie znalazły obiektywizacji przez ich porównanie z grupą kontrolną, a więc dziećmi o typowym rozwoju. Skoro Autor założył, iż jego badania posłużą ustaleniu wyznaczników stanowiących cechy swoiste ASD i w dalszej kolejności opracowaniu inwentarza zachowań komunikacyjnych typowych dla osób z tym zespołem, to nie zestawiając uzyskanych wyników z danymi zebranymi w grupie kontrolnej nie mógł określić, na ile są one specyficzne. Za cenne natomiast należy uznać opracowanie narzędzia badawczego, które może być też formą ćwiczeń użytą do usprawniania komunikacji w przypadku ASD. W badaniu zachowań komunikacyjnych przeprowadzonym przy użyciu tego autorskiego narzędzia uczestniczyła 15-osobowa grupa dzieci (12 chłopców i 3 dziewczynki) z diagnozą zespołu Aspergera w wieku od 7 do 9 lat (uczniowie klas I–III). Przewaga chłopców w badanej grupie wynika zapewne z faktu, że właśnie u chłopców częściej diagnozowany jest zespół Aspergera. Dzisiaj wiadomo już, że u chłopców i u dziewcząt występują odmienne profile objawów ASD, jednak powszechnie obowiązujące kryteria diagnozy ASD wciąż ujmuje objawy występujące przede wszystkim u chłopców.

W procedurze badania wyodrębniono dwa etapy: 1) dekodowanie przez badanych poszczególnych elementów dyskursu (ocena rozumienia reguł komunikacyjnych), 2) projektowanie zachowania komunikacyjnego (ocena stosowania reguł komunikacyjnych). Przebieg spotkania był nagrywany, dlatego analiza niewerbalnych aspektów komunikacji badanych może stać się dla Autora dalszym krokiem w rozważaniach naukowych na temat zachowań komunikacyjnych osób z ASD.

Na empiryczną część monografii – uporządkowaną, przejrzystą i spójną – składają się rozdziały czwarty i piąty. Wyniki analizy materiału empirycznego zostały w nich zwizualizowane przy użyciu wykresów, a zastosowana analiza statystyczna pozwoliła na ich porównanie w obrębie badanej grupy

i przedstawienie udokumentowanych wniosków, które Autor sformułował następująco:

1. Zachowania komunikacyjne dzieci z ASD wskazują, że rozumieją one i dekodują poszczególne kategorie interakcyjne: nadawca, odbiorca, cel, temat i sytuacja. Zdolność do dekodowania intencji (celu) u dzieci z ASD może być wyższa, niż wcześniej zakładano, ale wymaga to dalszej weryfikacji w zróżnicowanych warunkach testowania. Wspieranie rozumienia ról komunikacyjnych (nadawcy, odbiorcy) może przynosić efekty, o ile interwencje będą oparte na naprowadzaniu i eksplicytniej strukturze sytuacji oraz ćwiczeniu u dziecka obu ról komunikacyjnych.

2. Dzieci z ASD uwzględniają w swoich zachowaniach komunikacyjnych większość kategorii interakcyjnych.

3. Wyniki wskazują, że trudności komunikacyjne osób z ASD mogą być częściowo „kompensowane” poprzez odpowiednio dobrane wsparcie komunikacyjne (np. pytania pomocnicze, kontekst wizualny) (s. 147).

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają wyznaczyć kolejne cele badawcze dotyczące m.in. różnic w zachowaniach komunikacyjnych dziewcząt i chłopców, metodyki badania kompetencji i sprawności komunikacyjnych w ASD, a także czynników warunkujących opanowywanie językowych reguł społecznych, sytuacyjnych i pragmatycznych w przypadkach autyzmu.

Rekomendując lekturę monografii Łukasza Maja *Zachowania komunikacyjne dzieci w spektrum autyzmu*, mamy nadzieję, że badanie relacji pomiędzy kompetencją i sprawnością językową a kompetencją i sprawnością komunikacyjną osób z ASD znajdą kontynuatorów w środowisku lingwistów i logopedów.

Literatura

- Bleszyński J.J. (2011): *Autyzm a niepełnosprawność intelektualna i opóźnienie w rozwoju: skala ocen zachowań autystycznych*. Gdańsk.
- Chyłkiewicz J., Szczygielska A. (2014): *Sprawozdanie z otwartego posiedzenia Komitetu Nauk Klinicznych PAN „Najczęstsze problemy medyczne wieku starszego w Polsce”*. „Nowa Audiofonologia” 3, s. 91–93.
- Longerbeam M., Sigafos J. (2018): *Language and Children with Autism Spectrum Disorder*. [W:] *An Introduction to Children with Language Disorders*. Red. V.A. Reed. New York, s. 235–259.
- Panasiuk J. (2015): *Skala do oceny profilu zaburzeń językowych w zespole Aspergera*. [W:] *Z prac Towarzystwa Kultury Języka*. Red. M. Kurkowska, E. Wolańska. T. XII: *Metody i narzędzia diagnostyczne w logopedii*. Warszawa, s. 155–182.
- Styczek I. (1980): *Logopedia*. Warszawa.
- Szczałuba K. (2021): *Zaburzenia ze spektrum autyzmu*. [W:] *Genetycznie uwarunkowane zaburzenia rozwoju u dzieci*. Red. R. Śmigiel, K. Szczałuba. Warszawa, s. 123–130.
- Szwajda U. (2014): *O mówieniu bez komunikowania, czyli dyskurs i interakcja w autyzmie. Charakterystyka trudności*. „Socjolingwistyka” XXVIII, s. 93–107.